

dat toelaat de omschakelingspotentie te berekenen. Die potentie wordt vervolgens gecombineerd met toekomstscenario's, die pessimistisch of optimistisch zijn, afhankelijk van de evolutie van variabelen zoals de afzetprijs en de prijs van de inputs, machines, arbeid,... Dit leidt tot de verbazende vaststelling dat als het beste scenario gerealiseerd wordt, er effectief 10% biologische boeren bij kunnen komen. Maar in het meest pessimistische scenario komen er maar 0,2% bij, te weinig om de afhakers te compenseren. Jammer genoeg "is de vaak klagende berichtgeving over de biosector zo initiatiefbedervend dat we momenteel in het pessimistische scenario terechtgekomen zijn", zo schrijven de auteurs.

Om deze vicieuze cirkel te doorbreken worden twee suggesties aangekaart. Aan de boerenkant moet men zich inzetten voor positieve beeldvorming over biologische land- en tuinbouw. Het is een volwaardige sector, met methoden die goed haalbaar zijn en arbeidsvreugde bevorderen. Maar... de boerenkant is verdeeld. De gangbare landbouw vakpers en omkaderende organisaties

blijven volharden in een op vooroordelen gebaseerd negatief discours over biologische landbouw.

Aan de consumentenzijde moet opschaling en samenwerking gestimuleerd worden, zodat de markt ketens efficiënter worden. De overheid zou ondersteuning moeten bieden voor bedrijfs- en marktbegeleiding en kan ook aan de verwerkers méér aandacht besteden.

Afsluitend, denk ik dat er toch hoop is. Ik geloof dat de brede consumentenbeweging, met haar vele tijdschriften, websites, activiteitsaanbod,... nog een grotere en actievere rol zal gaan spelen, in wisselwerking met de media. Er is een toenemend besef dat een op industriële leest geschoeid voedselsysteem fundamentele problemen kan veroorzaken voor mens en natuur. Denk maar aan de opwarming van de aarde, of de kwaliteit van ons drinkwater. Het is in het nieuws, er wordt over gepraat. Steeds meer mensen voelen zich aangesproken om er zelf iets aan te gaan doen. Zo ontstaat er een draagvlak dat uiteindelijk ook de beleidsmakers zal interesseren.

Jan Vannoppen

Grenzen en de noodzaak van een nieuw mensbeeld

Koo van der Wal en Bob Goudzwaard (red.), 2006, *Van grenzen weten. Aanzetten tot een nieuw denken over duurzaamheid*, Damon, Budel, 231 p.

Duurzaamheid is een thema dat bij uitstek vraagt om een interdisciplinaire aanpak zoals ook voorliggend boek laat zien. Daarin stellen een groep Nederlandse wetenschappers vanuit verschillende disciplinaire invalshoeken het probleem van de fysische grenzen, en dus van steeds verdergaande materiële

groei, alsook van mogelijke uitwegen aan de orde. Vooreerst wordt het probleem van de fysische grenzen geduid vanuit een natuurwetenschappelijk oogpunt. Daarbij komen energieverbruik, biodiversiteit en klimaatverandering aan bod. Lezers van de *Terra incognita*-artikelen in *Oikos* zullen daarin niet zoveel nieuw vinden. Het zwaartepunt van het boek ligt evenwel bij het tweede en derde deel waar vanuit sociaal-wetenschappelijke en cultuurfilosofische analyses gezocht wordt naar wegen voor verandering. Dat is niet toevallig want de "eigenlijke problematiek" ligt volgens de inleiders in "de inrichting en wijze van functioneren van het

moderne maatschappelijke systeem en de bijhorende collectieve gedrags- en denkwijzen” (p.10). De algemene strekking doorheen de verschillende bijdragen is de gedachte dat er geen fundamentele verandering zal plaats vinden zonder erkenning van het bestaan van grenzen en zonder een besef dat dit geen inbreuk is op de mogelijkheden voor een menswaardig leven, maar integendeel de voorwaarde ervoor uitmaakt. Fenomenen als groeidwang en consumptiedruk zijn sociaal-psychologisch gemotiveerde verschijnselen waardoor de algemene publieke opinie gehecht blijft aan systeembevestigende opvattingen. Die vinden hun grond in het moderne mens- en wereldbeeld. Fundamentele bereidheid tot verandering van levensstijl en tot maatschappelijke actie vragen dan om niet minder dan een nieuw mensbeeld, een nieuwe visie op de kern van het menszijn, en op wat een menselijk leven menswaardig en bevredigend maakt. De hoop van de auteurs is dat juist de ecologische crisis aanleiding is voor grondige reflectie op ons zelfbeeld en daaraan gekoppelde verwachtingen.

Het probleem met een boek met verschillende bijdragen is dat het zelden tot een geheel doortimmerde uiteenzetting leidt. Ook hier moeten we het stellen met een uitleiding door de twee redacteurs die de grote verbindende lijnen proberen te trekken. Dat neemt niet weg dat verscheidene bijdragen een voortreffelijke *status questionis* bieden, en tevens interessante inzichten naar voren schuiven. Ik geef enkele aanduidingen als smaakmaker. Bob Goudzwaard geeft een goed overzicht van de maatschappelijke paradoxen die gepaard gaan met het niet respecteren van grenzen. Ton Lemaire brengt een cultuurfilosofische analyse van de moderne obsessie met economische groei. Een uitdagende stelling is bijvoorbeeld

dat “de moderne (top)sport in de diepte wordt gedreven door dezelfde principes als de groeicultuur. (...) Op exemplarische manier manifesteert zich in de sport de centrale spanningsverhouding van het democratische kapitalisme, waarin ieder gelijke kansen heeft om ongelijk te worden. Aan de ene kant namelijk heerst er egalitarisme en gaat een nivellerende werking uit van massaproductie en massamedia. Aan de andere kant heersen algemene wedijver en concurrentie als sterke drijfveer die het individu aanzet om aan de top te komen, te winnen, succes te hebben. De sport is het schouwtoneel waar deze twee tegenstrijdige principes worden uitgeleefd.” (p.108v) Charles Vlek e.a. brengen een goed gedocumenteerde economisch-psychologische analyse van het heersende patroon van onduurzame consumptie, dat voortkomt uit zowel onze maatschappelijke cultuur als uit de structuur van de vrijemarkteconomie. Dat leidt ook tot een aantal beleids-suggesties. Koo van der Wal bespreekt de welzijnsopvatting die achter het consumentisme steekt, en verbindt dat met de algemene kenmerken van de moderne cultuur. Met Jan Romein spreekt hij hier van een “afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon”, een “uitzonderingspositie in het landschap der culturen” (p.156). Het mensbeeld dat daarbij in het geding is wordt geduid vanuit de tegenstelling tussen twee aspecten van het menszijn die door meerdere auteurs benoemd worden als ‘hebben’ en ‘zijn’. De auteur betoogt dat het huidige probleem de dominantie van de eerste pool is, terwijl de tweede pool de basis kan zijn van een andere opvatting van welzijn die breekt met de consumptiecultuur. In de lijn van Tinbergens ‘*Kunnen we de aarde beheren?*’ bespreekt Piet Terhal de institutionele veranderingen die op verschillende niveaus nodig zijn voor

een duurzame ontwikkeling wereldwijd. Daarbij sluit hij aan bij ideeën over politieke macht die ontwikkeld werden door Antonio Gramsci, in het bijzonder “de doorslaggevende betekenis van integratieve macht (K. Boulding) voor de ontwikkelingen op lange termijn van het politieke bestel, en de rol van de *civil society* voor de uitoefening” daar-

van (p.194). Shanti George tenslotte brengt een opmerkelijke bijdrage over kinderen en consumentisme, de verantwoordelijkheid van de volwassenen daarin, en mogelijkheden tot verzet die uitgaan van een betere erkenning van het-persoon-zijn van kinderen.

Jef Peeters

Achterhuis' nieuwe visie op de utopie

Hans Achterhuis (2006). Utopie. Amsterdam: Ambo.

In 1998 verscheen van de hand van Hans Achterhuis *De erfenis van de utopie*, een lijvige studie over het fenomeen utopie met een veeleer kritische houding tegenover utopieën. Onlangs is er van Achterhuis opnieuw een boek verschenen over dezelfde thematiek, dit keer met de titel *Utopie*. Achterhuis trekt in dit nieuwe boek, dat een heel stuk dunner is, een deel van zijn eerdere opvattingen in twijfel. Het tijdperk van de utopieën lijkt niet zomaar voorbij. De utopische traditie lijkt integendeel springlevend, in het bijzonder binnen de beweging van andersglobalisten.

Ecologen staan zeker niet onverschillig tegenover het thema van de utopie. In 1996 schreef bijvoorbeeld de Nederlandse politicoloog Marius De Geus een boek over ecologische utopieën. Misschien is het dan ook niet toevallig dat Achterhuis zijn beide boeken over de utopie aanvangt met het voorbeeld *Eco-topia*, zowel verwijzend naar een jaarlijks jongerenkamp als naar de ecologische utopieroman van Ernst Callenbach.

Achterhuis' *Utopie* bestaat uit twee delen: enerzijds een theoretische uit-

eenzetting over de utopie en anderzijds een aantal primaire tekstfragmenten die de utopische traditie illustreren. Het boek is namelijk geschreven met het oog op het filosofie-onderwijs in de Nederlandse secundaire scholen. Drie jaar terug leverde hetzelfde opzet ook al een helder geschreven en interessant boek op, namelijk *Deugdelyk leven. Een inleiding in de deugdethiek* van Paul van Tongeren.

In het eerste hoofdstuk gaat Achterhuis in op het concept utopie. De term utopie is afkomstig van Thomas More. Het Griekse 'topos' verwijst naar plaats, maar de voorafgaande lettergreep is dubbelzinnig: eu-topia betekent goede plaats, terwijl ou-topia verwijst naar een plaats die niet bestaat. Een eenduidige definitie van utopie bestaat volgens Achterhuis niet – ze bestaat enkel in de utopie zelf. Daarom pleit hij ervoor om de wezensdefinitie in te ruilen voor een reeks familiegelekenissen (Wittgenstein). Doorheen zijn uiteenzetting zal Achterhuis verschillende van die familiegelekenissen aan bod laten komen. Daarbij hanteert hij het standpunt dat utopieën en dystopieën, de negatieve utopieën, deel uitmaken deel van dezelfde familie. Beiden hebben dezelfde kenmerken.

In het tweede hoofdstuk richt Achterhuis de aandacht op de historische